

ՀՀ ԳԱԱ Հ. Աճառյանի անվան լեզվի ինստիտուտի տեղեկագիրք. 2020. ՀՀ ԳԱԱ ԼԻ հրատ., Ե., 2021, 228 էջ:

ՀՀ ԳԱԱ Հ. Աճառյանի անվան լեզվի ինստիտուտը այս գրքով գիտական հասարակայնությանը ներկայանում է մի նոր նախաձեռնությամբ՝ հրապարակել իր գիտահետազոտական գործունեության և գիտական աշխատակազմի մեկ տարվա հրապարակումների մասին ամփոփ տեղեկություններ, և այդ գործը, ինչպես ցույց է տալիս հիշյալ հրապարակումը, կատարված է բավականին հաջողությամբ, որ հավանաբար լավ սկիզբ է հետագայի համար:

«Տեղեկագիրքը» բացվում է, ինչպես ընդունված է, «Երկու խոսք»-ով, որում սեղմ նշվում են նման գիրք հրապարակելու կարևորության մասին. նախ՝ «Իր գոյության շուրջ ութ տասնամյակների ընթացքում լեզվի ինստիտուտը գիտական արժեքավոր բազում հետազոտություններով համալրել է հայերենագիտությունը, կիրառել լեզվաբանական հետազոտության նորագույն մեթոդներ, էական դեր ունեցել հայերենագիտության և ընդհանուր լեզվաբանության գիտակարգերի ուսումնասիրության մեջ, եղել հայերենագետներին և հայերենագիտական կենտրոնները համախմբող, լեզվի ուսումնասիրության խնդիրները համակարգող հաստատություն» (էջ 5): Այնուհետև՝ այն հետայսու լույս է տեսնելու պարբերաբար, հատորներով, և գտնում են, որ այդ «հատորների բովանդակային և մատենագիտական տեղեկությունները կարևոր աղբյուր կծառայեն ապագայում ինստիտուտի աշխատանքներին անդրադարձողների համար» (էջ 5-6): Երկրորդ մեջբերման իմաստն այն է, որ ապագայում թե՛ ինստիտուտի և թե՛ նրա գիտական գործունեությունն ծավալված մասնագետների հետազոտական ներդրումների պատմության վերաբերյալ կարևոր աղբյուր են լինելու այդ և հետագայում ևս երևան եկող նմանատիպ գրքերը:

Գիրքն ընդգրկում է երկու մաս, որոնք վերնագրված են՝ ինստիտուտի «գիտական գործունեության հիմնական արդյունքները» (էջ 7-23), այդ «արդյունքները՝ ըստ ուղղությունների» (էջ 24-161): Առաջինում («2020 թ. գիտական գործունեության հիմնական արդյունքները») ամփոփված են նրանք, որոնք համարվում են կարևոր, ստացվել են բազային (հիմքային) և թեմատիկ ֆինանսավորմամբ, այնուհետև արձանագրվել են արդյունքներ կիրառական աշխատանքների մեջ (էջ 7-13):

Նույն մասում ներկայացվում է ինստիտուտի «հրապարակումների ցանկը», դրանք մենագրություններ են, առանձին ժողովածուներ, բառարաններ, թվով՝ 7, ժողովածուներ և էլեկտրոնային հրապարակումներ՝ 2, այլ հրապարակում՝ 1, գիտական հոդվածներ՝ 87, ընդամենը՝ 97 միավոր: Պատկերավոր ասած՝ պակաս կամ վատ հունձք չես համարի, այլ կարելի է հավաստել, որ դա բավարար աշխատանքի վկայություն է, այն էլ նման պայմաններում:

Երկրորդ մասում մատենագիտական-տեղեկատվական մանրամասն նյութ է բերվում արդի հայերենագիտության բնագավառում. կատարվում են աշխատանքներ արդի հայերենի արևելահայ և արևմտահայ տարբերակների ուսումնասիրման և կանոնարկման, ընդհանուր և համեմատական լեզվաբանության առանձին խնդիրների, կիրառական լեզվաբանության, հայերենի բարբառների, հայոց լեզվի պատմության տարբեր հարցերի վերաբերյալ:

Հետաքրքիր է հրապարակումների հեղինակների ընդգրկվածության վերաբերյալ վիճակագրությունը. կան հոդվածներ, որոնք մեկական են՝ հեղինակի հաշվով, կան նաև 2-3 հոդվածով ներկայացողներ, քիչ չեն 5 և ավելի հոդված լույս ընծայած հեղինակները. հաշվարկը ճիշտ պատկերացում է տալիս ինստիտուտի գիտական աշխատանքի տեմպերի առանձնակիության մասին, մանավանդ վերը նշված բնագավառների առումով, էլ չենք խոսում հեղինակների գիտական-ստեղծագործական ընդգրկվածության մասին:

Մեկ ուրիշ կարևոր առանձնահատկություն ևս՝ գիտական թեմաների նույնությունը կամ տարբերությունը (կոորդինացիան). որը

հիմնականում բացատրվում է մասնագիտության ընդգրկման («դիապագոնի») հանգամանքով. խրախուսելի է, թե հակառակը, սակայն նկատելի է, որ շատ դեպքերում տվյալ հեղինակի այս կամ այն հոդվածը նույն բնագավառին, նույնիսկ միևնույն նյութին, այսինքն՝ նեղ մասնագիտացմանն է վերաբերում:

Դա եթե տվյալ թեմայի խորացման (ծավալի) առումով թեկուզև արդարանալի է, սակայն մասնագիտական զբաղվածության տեսանկյունից այնքան էլ, խրախուսելի չէ, որովհետև արդի գիտության պայմաններում հայերենի շատ խնդիրներ այդպես էլ դուրս են մնում հետազոտական (գիտական) շրջանակներից, օր.՝ լեզվաբանական բնագրագիտություն (տեքստաբանություն) և աղբյուրագիտություն, նախագրային հայերենի համեմատական ուսումնասիրություն, հայ բարբառների՝ հին գրավոր աղբյուրներում տեղ գտած տվյալների նոր հետազոտություն, այնուհետև հայերենին առնչված լեզուների և հայերենի ունեցած հնագույն շփումների նորովի քննություն և այլն. նույնիսկ կարիք կա այդ բնագավառներում երիտասարդ մասնագետների պատրաստման՝ մեզանում և արտերկրում, որովհետև այդ բնագավառները, մեր համոզմամբ, հայերենի հին և հետագա պատմության անկապտելի մասն են:

Այլ է ինստիտուտի բաժինների մասնագիտական ուղղվածությունը, բոլորովին այլ՝ տվյալ մասնագիտացման մեջ թեմատիկ նույնականությունը:

Հայերենի նման ժամանակային, տարածքային և գործառական լայն ընդգրկում ունեցող ամեն մի լեզու պիտի ուսումնասիրության առարկա լինի ըստ ամենայնի. այդպես եղել է ոչ վաղ անցյալում, ինչ-որ չափով նաև հետագայում, իսկ ներկայումս այդ ընդգրկումը, մի տեսակ, ավելի է կոնկրետանում:

«Տեղեկագրքի» երկրորդ մասում («2020 թ. գիտական գործունեության հիմնական սրդյունքները՝ ըստ ուղղությունների») բերվում են հրապարակումների ամփոփագրերը՝ հայերեն, ռուսերեն և անգլերեն, ընդ սմին՝ համակարգված, ըստ ինստիտուտի առանձին բաժինների: Նման դրվածքը խիստ գնահատելի է, քանի որ ապա-

հովում է գիտական արտադրանքի ավելի լայն շրջանակի ուշադրությանը հավակնելը:

Առավել մեծ տեղեկություն է պարունակում գրքի այս մասը: Այստեղ բերում ենք համառոտ տվյալներ այդ մասի վերաբերյալ (նկատի ունենալ հրապարակումների և բաժնի աշխատակիցների քանակի բալանսը):

1) Արդի արևելահայերենի և արևմտահայերենի, այլև բառագիտության և բառարանագրության բաժիններում գրանցվել են հետևյալ արդյունքները. մենագրություն՝ 1, բառարան՝ 1, հոդվածներ՝ 18, այնուհետև՝ դրվում են այդ աշխատանքների հայերեն ամփոփագրերը: Ընդ որում նկատել ենք, որ վերջիններս ավելին են, քան որ բերվում են արդյունքների (վերոհիշյալ) ցանկում, դրանք ներկայացվում են համառոտ, որ թուլացնում է սակայն բովանդակության ընկալման հնարավորությունը:

2) Ընդհանուր և համեմատական լեզվաբանության, այլև կիրառական լեզվաբանության բաժիններում նշվում են հետևյալ արդյունքները. մենագրություն՝ 1, բառարան՝ 1, հոդվածներ, զեկուցումներ՝ 21, այնուհետև՝ դրվում են այդ աշխատանքների հայերեն ամփոփագրերը: Ընդ որում ընդհանուր և համեմատական լեզվաբանության բաժինն ունի ընդհանուր թվի (24) մեծ մասը՝ 19 հրապարակում:

3) Հայ բարբառների ուսումնասիրության բաժնում նշվում են հետևյալ արդյունքները. մենագրություն՝ 1, հոդվածներ՝ 27, այնուհետև՝ դրվում են այդ աշխատանքների հայերեն ամփոփագրերը:

4) Հայոց լեզվի պատմության բաժնում նշվում են հետևյալ արդյունքները. գրաբար երկի լեզվի փոխադրություն՝ 1, հոդվածներ՝ 12, այնուհետև՝ դրվում են այդ աշխատանքների հայերեն ամփոփագրերը:

«Տեղեկագրքի» հետագա էջերում տեղ է գտել վերը նշված հրապարակումների հայերեն ամփոփումների ճիշտ հակադարձը՝ անգլերեն (էջ 162-193) և ռուսերեն (էջ 194-226):

Նման գիրք դնել հրապարակում նշանակում է գիտական միջավայրին ներկայացնել ակադեմիական մի յուրօրինակ հաստատության ամենօրյա անդուլ աշխատանքի մասին. կարծում ենք՝ սույն գրքի կազմողները իրավացի են, երբ նշում են այդ մասին:

Այս ամենով հանդերձ, հարկ եմ համարում նշել մի կարևոր նկատառում, որ վերաբերում է ներկայացվող աշխատանքների (մենագրություն, ժողովածու, հոդված և այլն) ամփոփումներին՝ դրանց դարձնել ավելի մեծ ուշադրություն, քան որ կա, այն է՝ ծավալը մեծացնել թեկուզ մեկ երրորդով, որովհետև միշտ չէ, որ այդ ծավալով ամփոփումը բավարար տեղեկություն է պարունակում բուն աշխատանքի մասին, ասվածի հետ կապված նաև՝ ավելի բովանդակային դարձնել ամփոփումները, այսինքն՝ դրանք վերաբերեն աշխատանքի նորությանը, խնդրի լուծմանը:

Նոր բառեր, Զ պրակ, Ե, ՀՀ ԳԱԱ ԼԻ հրատ., 2021, 220 էջ:

ՀՀ ԳԱԱ Հ. Աճառյանի անվան լեզվի ինստիտուտի բառագիտության և բառարանագրության բաժինը, որն ունի ընդամենը մի քանի գիտաշխատակից, ինստիտուտի մյուս՝ ավելի մեծ թվակազմ ունեցող բաժինների համեմատությամբ արձանագրում է ավելի մեծ արդյունք, մանավանդ նորի և նորակազմի ի հայտ բերման, ճշգրտման և ներկայացման առումով: Իմ այս վերջին որակումները վերաբերում են հայերենի բառապաշարի նոր բառերին: Այդ բաժինը պիտի համալրվի նոր մասնագետներով, այդ բաժնին պիտի դարձվի մյուսներից ոչ պակաս, եթե ոչ ավելի մեծ ուշադրություն, այնտեղ օրինակելի, ինքնուրույն գործ ու աշխատանք է կատարվում. ասածս նախաբան չէ, այլ «ադանկ» է:

Բառարանի «օգտագործված աղբյուրներ» են վերջին երկու տասնամյակում լույս տեսած ինքնուրույն և թարգմանական երկերը (բացառությամբ մեկի՝ Իրվինգ Սթոունի «Կյանքի ծարավը» երկի, որ տպագրվել է 1970 թ., ժամանակին տեղ չի գտել բացատրական բառարաններում)՝ վեցուկես տասնյակ գրքեր, ամսագրերի, հանդեսների, լրագրերի նյութեր և այլն:

Բառարանագրությունը «համբերատար» աշխատանքի ոլորտ է, և դա նկատում ենք նաև հիշյալ վերտառությամբ բառարանի այս պրակի հեղինակների (պրոֆ. Ս. Ա. Գալստյանի, բ. գ. թ. Ա. Ս. Գալստյանի, բ. գ. թ. Ֆ. Ա. Հակոբյանի, վաստակաշատ գիտաշխատող Գ. Կ. Հովսեփյանի, երիտասարդ գիտաշխատող Ն. Մ. Սարգսյանի) արածի մեջ:

Ամբողջ գործի գլուխ է կանգնած բաժնի վարիչ Ա. Ս. Գալստյանը, որ այս դեպքում ունի ներդրում՝ թե՛ կազմակերպման (կոորդինացիա, խորհրդատվություն, խմբագրում և այլն) և թե՛ իր բաժին նյութերի հայթայթման ու կազմման առումով, որ վեր է ամեն մի գիտական դրվատանքից:

Ժամանակակից հայերենի բառապաշարի բառարանային այս արձանագրումը ոչ միայն մեր օրերի, այլև հետագա ժամանակների համար է, գրավոր մշակույթի վավերացում՝ ամբարումով:

Գրքի անոտացիայում մի հստակ ձևակերպում կա՝ «բառեր, որոնք վկայված չեն արդի հայերենի բացատրական և նորաբանությունների բառարաններում» (շուրջ երկու տասնյակ), սա վստահություն է բերում, եթե արդի հայերենի բառապաշարի ուսումնասիրմանը ձեռնամուխ եղողն ուզենա անդրադառնալ մեր լեզվի բառային ֆոնդի պատմությանը, լեզվի բառապաշարի ոճական և այլ կարգի շերտագրական քննությանը:

Գրքի «Երկու խոսք»-ում գրում են, որ այն «պարունակում է 2000 բառամիավոր, որոնք գրանցված չեն պրակի վերջին էջում թվարկված բառարաններում: Գլխաբառից հետո նշվում են խոսքիմասային պատկանելությունը, բառի բացատրությունը, բնագրային օրինակը, աղբյուրը: Տրվում են բառագիտական և ոճական նշումներ: Բառի բացատրությունը տրվում է ըստ տվյալ տեքստում ունեցած նշանակության»: Մենք բարձր ենք գնահատում նման աշխատանքը, որովհետև այն նպաստ է մեր բազմադարյան բառարանագրության պատմությանը, հայոց լեզվի, կոնկրետ՝ նրա բառապաշարի ուսումնասիրմանը: Այդ գիրքը և նրա հեղինակների անունը ժամանակի ընթացքի մեջ են:

Այս ամենով հանդերձ՝ ունենք մի քանի նկատառում, որ հարկ ենք համարում նշել՝ թեկուզ իբրև ընդհանուր մտածություն:

Բառահոդվածների բացատրությունները հակիրճ են. մտածում են, որ կարելի էր չսահմանափակվել բառի («բառամիավորի») սեղմ բացատրությամբ, այլ ըստ հնարավորին ընդարձակել և իրադրորեն մեծացնել բացատրությունը: Այնուհետև, բացատրությունների մեջ անհրաժեշտ է ուշադրություն դարձնել բառի անհատական, նաև գործառական-ոճական կողմին, որովհետև բառերի, թերևս, հիմնական մասը գրավոր աղբյուրներում հանդես է եկել ամենից առաջ խոսքային նման հիմքերի բերումով, և դա կարևոր է առհասարակ ամեն մի բառի իմաստաբանության համար:

Մնում է անպայման նշել, որ գրքի տեխնիկական կազմակերպումը անթերի է, նույնիսկ՝ օրինակելի. չենք գտնում սխալներ, վրիպումներ, բացթողումներ և այլն: Հրապարակի վրա է մի շնորհակալ գործ՝ հայ լեզվաբանության անդաստանում:

«Ջահուկյանական ընթերցումներ», 1 (16), Ե., ՀՀ ԳԱԱ ԼԻ հրատ., 2021, 142 էջ:

Լույս է տեսել անվանի լեզվաբան, ակադ. Գ. Բ. Ջահուկյանի հիշատակին նվիրված հերթական ժողովածուն, որում տեղ են գտել շուրջ մեկուկես տասնյակ աշխատանքներ՝ հոդվածներ, հաղորդումներ և քննարկում բաժինների մեջ:

Բովանդակությամբ դրանք տարբեր բնույթի են, հեղինակներ են հիմնականում լեզվի ինստիտուտի, մասամբ այլ հաստատությունների լեզվաբաններ, հետազոտողներ: Մասնագիտական առումով սույն ժողովածուն նույնպես թողնում է լավ տպավորություն:

Ընդգրկման առումով մեծ է «Հոդվածներ» բաժինը, որում զետեղված են հայերենի (ընդ սմին՝ միջին շրջանի, նաև բարբառների) բառապաշարի (մեկ դեպքում՝ տեղանվան) նորմավորման, ստուգաբանության, քերականական կառուցվածքի, այլև հարակից տարբեր հարցերի վերաբերող զեկուցումներ՝ իբրև հոդվածներ: Դրանք այստեղ ներկայացնում ենք հետևյալ պայմանական խմբավորմամբ:

1) Բարբառային քննության առարկա են եղել Ղարաբաղի (Արցախի) բարբառի բայական հնաբանություններին (հեղ.՝ Լ. Շ. Հովհաննիսյան), Համշենի բարբառի իմաստափոխությանը (հեղ.՝ Հ. Խաչատրյան), բարբառային հատկանիշների խմբավորմանը (հեղ.՝ Վ. Կատվալյան), Ճահուկ-Վայք միջբարբառում միջին հայերենի իրողություններին (հեղ.՝ Ա. Վարդանյան) վերաբերող հարցերը: Այս հոդվածներում բավականին նոր նյութ կա, որ վերլուծության է առնված գիտական պատշաճ մակարդակով:

2) Լեզվի պատմության տարբեր հարցերի են անդրադառնում Բագայառիձ տեղանվան (հեղ.՝ Լ. Շ. Հովհաննիսյան), միջին հայերենի միակազմ նախադասության մեջ մտնող մի կապակցության (*անուն+միադիմի բայածն- անորոշ դերբայ*) քննությանը (հեղ.՝ Գ. Խաչատրյան) վերաբերյալ աշխատանքներում: Այստեղ հարցադրումների կոնկրետությունը ավելի հասկանալի է դարձնում ասվածը:

3) Ստուգաբանական են հայ. *հարկ*- արմատի (հեղ.՝ Վ. Գ. Համբարձումյան), հայ. *կարպերտ* (< *կարպետ*) բառի (հեղ.՝ Հ. Հմայակյան) վերաբերյալ հոդվածները: *Կարպետ* բառի ծագման վերաբերյալ ասվածը, ինչպես ունեցել ենք հնարավորություն այդ մասին արտահայտվելու, ավելի շատ ենթադրական է, ուստի միայն որպես այդպիսին ընդունելի:

4) Առանձին են արդի գրական լեզվում *տնօրենություն* // *տնօրինություն* բառերի գործածությանը վերաբերող հոդվածը (հեղ.՝ Վ. Ներսիսյան) և *շուն* բաղադրիչով դարձվածային միավորների քննությանը նվիրված հոդվածը (հեղ.՝ Հ. Թորոսյան): Ի դեպ՝ նկատենք, որ ներկայումս բացատրական նոր բառարաններից եկող (իմաստային կոնտամինացիայի արդյունքում) շփոթի տեղիք է տալիս դրանց գործածությունը. *տնօրեն* և *տնօրինել* բառակազմական (նախագաղափար) հիմքերով պատմականորեն առաջ եկած տարբեր *տնօրենությւն* և *տնօրինությւն* կազմությունները շարունակում են շփոթել, որը տարակուսելի է:

Գրքի «Հաղորդումներ» և «Քննարկում» բաժիններում ներառված է ընդամենը երեք աշխատանք: Առաջինում քննության են առնվում հայերենի ձևային նկարագրության խնդիրները (հեղ.՝ Ֆ. Հակոբյան) և Վրաստանի Մառնեուլի շրջանի հայաբնակ գյուղերի լեզվական վիճակը (հեղ.՝ Տ. Միքայելյան), իսկ երկրորդում փորձ է արվում տալ հայերենում «շառափ», «ցողել», «ծորել» իմաստներով բառերի ստուգաբանությունը (հեղ.՝ Հ. Ջաքարյան):

Ժողովածուի մեջ, ինչպես նկատում ենք, զետեղված հոդվածները, դատելով նույնիսկ դրանց հեղինակների գիտական վաստակից, նյութի վերաբերյալ հարցադրումներից, դրանց տրված լուծումներից, մասնավորապես գիտական ներդրման տեսանկյունից, տարբեր են: Այս առումով մենք առաջարկում ենք, այսպես ասած, գիտական բարձր նշաձող չունեցողների (ասպիրանտներ, գիտական աստիճանի հայցողներ) աշխատանքները տպագրել այլ ձևաչափով, քան ընդգրկել մի այնպիսի հեղինակավոր ժողովածուի մեջ, որ է «Ջահուկյանական ընթերցումներ» ժողովածուն. սա գիտական բարձր վարկանիշի հարց է, որին պետք է դարձնել ուշադրություն:

Մեր այս ամփոփ գրախոսության մեջ, անշուշտ, հնարավոր չէ անդրադառնալ (մանավանդ՝ առանձին-առանձին) հիշյալ հոդվածների գիտական գնահատությանը, սակայն հնարավոր է հատուկ նշել, որ դրանց մեծ մասում տեղ են գտել կարևոր հարցերի քննարկումներ և, մեր կարծիքով, ճիշտ լուծումներ, որոնք հանդիսանում են ներդրում իրենց բնագավառների առաջընթացի մեջ:

Այնուամենայնիվ, հիշենք, որ ամեն մի հոդված (և ոչ միայն) ուշագրավ է ամենից առաջ իր գիտական դրական, նպաստաբեր նորությամբ (իմպուլսով), իսկ հայտնի, տարբեր առիթներով գրվածին վերստին անդրադառնալը միշտ չէ, որ գրավիչ է, և անպայման հիշենք, որ մասնագիտական առումով ընթերցողը տվյալ հոդվածի մեջ կնկատի նորության չափը, եթե այն կա:

Անհատական աշխատանքներից բացի՝ մենք կարևոր ենք համարում նաև գիտահետազոտական աշխատանքի կոլեկտիվ ձևը, ընդ որում ոչ միայն այս կամ այն հաստատության ներսում

(տվյալ դեպքում՝ լեզվի ինստիտուտում), այլն տարբեր հաստատությունների միջև, որն այս դեպքում, ինչպես երևում է տպագրվածներից, բացակայում է:

Միանգամայն գնահատելի է նաև այն, որ լույս տեսնող հոդվածներն ունեն ամփոփումներ՝ օտար լեզուներով, որ պարտադիր պայման է տվյալ լեզվով գրված հոդվածին, անշուշտ, լայն ճանաչում հաղորդելու համար:

Հերթական այս ժողովածուի հրատարակման տեխնիկական կողմը տարբերվում է նախորդ պրակներից՝ միանգամայն դրական, սակայն խմբագրական կազմի ուշադրությունը հրավիրում ենք խմբագրվող նյութի գիտական ապարատի միօրինակության պահպանման վրա (մեջբերումների, հղումների ճշտություն, օգտագործվող գրականության տվյալների անսխալ նշանակում և այլն):

ՀՀ ԳԱԱ լեզվի ինստիտուտում լավ ավանդույթ է «Ջահուկյանական ընթերցումներ» վերտառությամբ գիտաժողովի անցկացումը, այնուհետև զեկուցումների տպագիր հրապարակումը, և դա գիտական լայն միջավայրի, առանձին մասնագետների բուն գործունեության վերաբերյալ մի հայտ է, ծառայություն՝ հայրենի գիտությանը:

Վ. Գ. Հ.